

ok deals with the effects of colonialism during the nineteenth century on the Islam and science discourse. According to the author the colonial interference caused the institutional collapse, changed the educational system, and brought about an intellectual crisis in Muslim mind on the relations of tradition and modernity. Furthermore, "the colonized discourse" of Islam and science, he argues, led a tendency of interpreting religion in the light of the modern science, and created a literature of the scientific exegesis of the Qur'an.

In the last chapter, the author draws attention to the emergence of new critical approaches towards modern science among contemporary Muslim thinkers, due to the results of quantum physics. He gives some examples of these alternatives, such as the "Islamization of knowledge" project and the metaphysical interpretations of Muslim perennial scholars. The book is concluded with the necessity of reviving Islamic tradition of learning, in order to establish a true discourse of Islam and science in modern times, through the resurgence of Arabic language in educational system, and the focus on the metaphysical principles of the Qur'an.

The book, despite some of its generalizations especially regarding the issue of decline, provides a comprehensive survey on the relations of Islam and science in both historical and theoretical aspects. The author is aware of need for further analytical studies in order to solve the existing questions and reach a better understanding of the past developments, and a sound prospective for the future expectations. However, throughout the book there is a tendency of underlining suggestions rather than deep examinations, and more importantly comparative investigations. The book also lacks case studies and specific examples, which would give the author the opportunity of having concrete bases to argue the main points and overall thesis of his work. Apart from these comments, the book with its rich content, interdisciplinary approach, and unambiguous language, is a useful contribution to the readings of religion and science in the context of Islamic civilization.

M. Sait Özervarlı

Çağdaş Dünyada İnsan ve Dinî Sorumluluğu (Fetret Ehli Örneği)

Mustafa Akçay

İstanbul: Işık Yayınları, 2002. 487 sayfa.

Dinî Sorumluluk Açısından Fetret Ehli adıyla 1997 yılında tamamlanmış doktora tezinden hazırlanan eser "Giriş", üç bölüm, "Değerlendirme ve Sonuç"tan oluşmaktadır. Fetret kavramını hem dinî hem de psiko-sosyal bir

sorun olarak ele alan müellifin (s. 10), konuya yaklaşımında klasik ve çağdaş dinî literatürden, psikoloji ve sosyoloji ağırlıklı günümüz disiplinlerinden yararlandığı gözlemlenmektedir.

“Birinci Bölüm”de (s. 19-60) yazar fetret kavramının etimolojisini, mevcudiyetini, bu kavramın naslarda nasıl kullanıldığını, birden fazla oluşunu, tahakkuk şartlarını, fetret döneminin süresini ve çeşitlerini incelemektedir. Burada dikkat çeken ve belirtilmesi gereken bir husus yazanın konuyla bağlantılı ayetleri, İslâm âlimlerinin görüşlerini tarihî ve sosyolojik gerçekleri göz önünde bulundurarak fetret kavramını geçmişe ait bir olgu olmaktan çıkarıp günümüzle bağlantısını sağlayan görüşü tercih ederek geliştirmesidir.

“İkinci Bölüm”de (s. 63-352) inancı oluşturan ve engelleyen faktörler irâdenmektedir. Burada yazar inancı oluşturan faktörler arasında fitratın etkisine, çevrenin rolüne, nübüvvetin önemine dikkat çekmektedir. Ayrıca müellif, inancı engelleyen faktörleri de psikolojik ve sosyo-kültürel engeller olmak üzere iki kısımda incelemeye tabi tutmaktadır. Psikolojik engellerden aklın zaafi, cehalet, peşin hüküm, metotsuzluk, taklit ve taassup, alışkanlık, araştırma merakının uyanmaması, kibir, azınlık duygusu, ergenlik psikolojisi; sosyo-kültürel engellerden kültür ve dil farklılığı, aile ve eğitim, nefsanî hayata teşvik unsurlarının yaygınlık kazanması, modern bilimsel zihniyetin yaygınlaşması, hızlı ve yoğun yaşama tarzı, kitle iletişim araçları, yoğun propaganda ve telkine maruz kalma, din ve mezheplerin çokluğu, tebliğ hataları ve temsil yetersizliği, baskı, zaman ve mekân uzaklığı, tabii felaketler ve yaşama mücadelesi, şehirleşme ve tabiattan uzaklaşma gibi faktörlerden bahsedilmektedir.

“Üçüncü bölüm”de (s. 355-431) yazar fetret ehlinin klasik ve değişen şartlara göre tanımı, tasnifi, itikadi ve ahlâki-amelî açıdan dinî sorumlulukları gibi konular üzerinde durmaktadır. Fetret ehlinin itikadi sorumluluğu şöyle sıralanabilir: a. Sorumluluğu olmadığını benimseyenler. b. Ahirette imtihan edileceklerini benimseyenler. c. Kıyamette sorgulandıktan sonra yok edileceklerini benimseyenler. d. Sorumlu olacaklarını benimseyenler. Yazar, Mâtürîdilerin (ve bu arada Mu'tezile'nin), Eş'arîlerin ve seleflerinin görüşlerini telif ederek kendi yaklaşımını ortaya koymaktadır. Bu yaklaşıma göre A'râf 7/172-173 ayetleri gereğince insan Rabb'in varlık ve birliğini bilip buna inanmakla yükümlüdür. Peygamber gönderilmedikçe azap olmayacağına delalet eden ayetlerin (el-İsrâ 17/15, eş-Şu'arâ 26/208-209, el-Kasas 28/59) ise Allah'ın varlık ve birliğine imanın haricindeki her türlü itikadi, amelî tutum ve davranışlardan dolayı dünya ve ahirette azap olmayacağı şeklinde

anlaşılması gerekir. Allah'ı bilmemenin cezası ise özel bir imtihan sonucunda gerçekleştirilecektir (s. 451-452).

Daha önce bu kadar geniş ve derli toplu bir şekilde ele alınmamış olan fetret ehli konusu hakkında, birçok bilgiyi bir arada bulmak isteyenler için kitabın konumunun göz ardı edilmemesi gerekir. Eser, klasik bir problemi konu edinmiş gözükmese de, kitabın anahtar kavramı olan "fetret" in süreç itibariyle belli bir dönemle sınırlandırılmamış olması, konuyu günümüze taşımaktadır. Ayrıca konunun ele alınışı sırasında bu kavrama hem dinî hem de psiko-sosyal anlam yüklenerek sadece dinî (İslâmi) literatürden değil, psikoloji ve sosyoloji gibi başka alanların kaynaklarından da yararlanması, kelimelerin sınırları genişletilerek kavramların sosyolojik ve psikolojik boyutlarıyla irdelenmesi şeklinde ifade edilebilecek metodolojik anlamda yeniliğe uyulduğunun göstergesidir. Bunu kitabın pozitif olarak değerlendirilebilecek yönlerinden biri saymak mümkündür. Fakat konunun psikolojik ve sosyolojik nedenlerini aramanın dışında, başka alanların verilerini kullanmanın faydaları bulunmakla birlikte, bazan mahzurları da bulunmaktadır. Şöyle ki, kelamla, özellikle epistemolojik kaynakları ve yöntemleri açısından birbirinden çok farklı ve uzak olarak değerlendirebileceğimiz ve verilerinin kelami açıdan geçerliliğinin sorgulandığı bir disiplin olan tasavvuf kaynaklarına da sık sık müracaat edilmesinin uygunluk ve gerekliliği tartışılabilir. Bibliyografyaya bakıldığında, aslında kelam alanını ilgilendiren bir konu olmasına rağmen, kelam kaynaklarının azınlıkta kaldığı da gözlemlenmektedir. Ayrıca kaynak zenginliğinin özü itibariyle olumlu olarak değerlendirmekle beraber, kitapta bazan çok farklı alanların literatüründen pasajların çokluğunun konunun açılmasında ve bir sonuca varılmasında ne kadar yarar sağladığı, zaman zaman bilgi fazlalığını ortaya çıkardığı ve bunun kitabın akıcılığını bozmakta olduğu da söylenebilir. Çalışmada farklı itikadi ekollerin literatüründen yararlanılmasını olumlu bir nokta olarak zikretmeliyiz.

Kitabın en orijinal ve en geniş olan ikinci bölümü "İnancı Oluşturan ve Engelleyen Faktörler" başlığını taşımaktadır. Bu bölüm "İslâm Düşüncesinde Fetret Kavramı" başlığını taşıyan birinci bölüm ve "Fetret Ehli ve Dinî Sorumluluğu" başlıklı üçüncü bölümle tam bir uyum içindedir. Ayrıca yazarın insanın kalıtım, çevre faktörleri, fizik ve sosyo-kültürel etkenlerin olumlu ve olumsuz etkilerinden bağımsız olmadığını bunların doğru bir inancın benimsenmesi ve yaşanmasında akıl ve iradenin önünde destekleyici veya engelleyici rol oynadıklarını söylemesiyle (s. 457) ilahî zatın varlık ve birliğine inanılmasını gerekli görerek bu konuda mazeret olarak ileri sürülebilecek bütün

entelektüel ve sosyal gerekçelerin geçersiz kabul edildiğini belirtmesi (s. 458), insanın dinî sorumluluğundan bahseden bir konuda bu faktörlere ayrı bir bölüm (ikinci Bölüm) tahsis edilmesinin ne kadar isabetli olduğu da sorgulana bilir. Bunların diğer bölümler içerisinde yer alması sonucun desteklenmesi açısından daha uygun gözükmektedir.

Ayrıca kitabın dipnotlarında kitap adlarının (s. 63, 66, 85, 100, 105, 115, 120) yazılışında bazı yazım yanlışlarının bulunduğunu söylemek gerekir. Bunlara ansiklopedi maddeleri (s. 43, 60, 162, 166, 370) ve makale adlarının yazılışında da (s. 52, 55, 64, 65, 76, 90, 108, 110, 117, 193, 258, 275) rastlamak mümkündür.

Yazar, fetret kavramı ve fetret ehliyle ilgili bazı eserlerin bulunduğunu kendisi de ifade ederek (s. 15) konuyla ilgili bilgilerin dağınık olduğunu ve derinlemesine araştırmaların yapılmadığını belirtmektedir. Kalam, hadis, tefsir, tasavvuf, İslâm tarihi gibi geniş yelpazede İslâmî kaynakların yanı sıra psikoloji, sosyoloji ve eğitim alanlarındaki kaynaklardan da yararlanan yazar, konuyu yeni bir bakış açısıyla ilmî platforma taşımıştır. Ortaya konan problemle ilgili klasik mirasta yer alan bilgilerin derli-toplu bir halde sunulması ve bunlara güncellik kazandırılması faydalı olarak değerlendirilebilir. Netice olarak bu çalışmanın konuyu ayrıntılı bir şekilde incelemek ve söz konusu kavramla ilgili bilgileri bir arada bulmak isteyen okuyucular için kolaylık sağlayacak bir eser olduğuna inanıyoruz.

Adile Tahirova